

Současná společnost zaznamenala v posledních letech významné ekonomické, politické i sociální změny. Došlo k nim zejména po pádu totalitního režimu koncem roku 1989 a postupně významně ovlivnily všechny oblasti života. Došlo k významnému rozšíření rozsahu občanských práv a svobod a současně se otevřely možnosti jejich uplatňování.

Vyspělost každé společnosti je poměřována právy jejích občanů. Jejich dodržování a respektování determinuje skutečnou úroveň demokratizace společnosti, právní stát a také blaho každého jednotlivce.

Lidská práva a základní svobody jsou deklarovány v ustanoveních Listiny základních práv a svobod, v Ústavě České republiky a v ratifikovaných a vyhlášených mezinárodních smlouvách o lidských právech a základních svobodách, kterými je Česká republika vázána. Kostrou právního systému jsou zásady, v těchto dokumentech zakotvené.

Klíčovou je zásada upravená v článku 2 odst. 3 Listiny základních práv a svobod (dále jen „Listina“). „Občanovi je dovoleno vše, co není zákonem zakázáno a nikdo nesmí být nucen činit, co zákon neukládá.“ Zároveň však práva každého jedince končí tam, kde začínají práva jiných osob. V případě, že takové hranice kdokoliv z nás přestane respektovat, musí svými prostředky zasáhnout stát. Současně i on je však vázán právem, které vydal. Toto ostatně vyplývá z ustanovení článku 2 odst.2 Listiny, jenž uvádí: „Státní moc lze uplatňovat jen v případech a v mezích stanovených zákonem, a to způsobem, který zákon stanoví.“

Současně zejména zásada humanismu, vyrovnání zájmů individuálních a zájmů celku, zásada zákonnosti a demokratismu jsou základními zásadami našeho trestního práva, kterým musí v každém případě odpovídat konstrukce práva nutné obrany i jeho užití.¹⁾

Základem zásady humanismu je ochrana společnosti před kriminalitou,

jejím projevem je například nepřipustnost trestu smrti, vycházející z čl. 6 odst. 3 Listiny, jenž stanoví, že „trest smrti se nepřipouští“ a dále pak ust. čl. 7 odst. 2 Listiny, dle něhož „nikdo nesmí být mučen ani podroben krutému, nelidskému nebo ponižujícímu zacházení nebo trestu.“ Podstatná je také ochrana dětí před trestnou činností a resocializace pachatelů. V této zásadě je obsažena ochrana řádných občanů a demokratických hodnot společnosti a zároveň humánní přístup společnosti k pachatelům. Je podstatné, aby tento poměr byl řádně vyvážen a jako takový byl promítnut i do postavení obránce a útočníka při zdůvodňování nutné obrany.

Zásadu vyrovnanosti zájmů individuálních a zájmů celku zaštiťuje preambule a výše citovaný čl.1 Ústavy ČR, z nichž vyplývá, že úcta k právům a svobodám člověka a občana je základem českého státu. V popředí stojí prioritá zájmů individua vůči společnosti. Z hlediska nutné obrany není důvod vylučovat z ochrany zájmy celospolečenské, které mohou mít v dané situaci stejný nebo větší význam než zájmy jednotlivce, k jejichž ochraně většinou přistupuje i zájem společnosti na ochraně celého právního řádu.

Zásada zákonnosti stanoví, že trestný čin může být vymezen pouze v zákoně, nikoliv v podzákoných předpisech. Nejde o to každého postihnout exemplárně, platí, že není trestného činu bez zákona a není trestu bez zákona („nullum crimen sine lege“ a „nulla poena sine lege“). Proto i nutná obrana jako okolnost vylučující protiprávnost musí být v zájmu právní jistoty všech občanů upravena zákonným právním předpisem.

Zásada demokratismu je zakotvena v čl.1 Ústavy České republiky: „Česká republika je svrchovaný, jednotný a demokratický právní stát založený na úctě k právům a svobodám člověka a občana.“ Spočívá mimo jiné v tom, že trestní právo se zaměřuje nejen na ochranu osobnosti člověka, ale vychází rovněž z presumpce rovnosti všech občanů před zákonem, a to i před zákonem trestním. Jde tu o ochranu obětí kriminality i o ochranu pachatelů jako takových před nadměrnou represí. Z toho vyplývá, že z hlediska nutné obrany se každý z nás může stát útočníkem i obráncem a pravidla o nutné obraně by se měla uplatňovat vůči každému stejně. Každý má právo, pokud jsou napadeny chráněné zájmy, jednat v nutné obraně.²⁾ Ostatně zároveň v článku 23 Listiny je zakotveno, že „občané mají právo postavit se na odpor proti každému, kdo by odstraňoval demokratický řád

lidských práv a svobod, založených Listinou, jestliže činnost ústavních orgánů a účinné použití zákonných prostředků jsou znemožněny.“ Absolutní bezpečnost občanů není schopen zajistit ani ten nejdemokratičtější stát na světě. Proto v některých vymezených případech umožňuje či výslovně požaduje aktivní zásahy i ze strany jednotlivých občanů, zejména pak tam, kde sám fakticky zasáhnout v daném okamžiku a na daném místě nemůže a hrozí nebezpečí nevratného následku.³⁾

V právních řádech všech států jsou zpravidla upraveny podmínky a okolnosti, kdy se aktivní jednání občanů ve smyslu dovolené obrany považuje za společensky prospěšné. Okolnosti vylučující protiprávnost představují vlastně výjimky ze skutkových podstat trestných činů, zužují jejich dosah a tím spoluvymezují hranice mezi právem a bezprávím. Je proto v zájmu právní jistoty upravit okolnosti vylučující protiprávnost zákonnou normou tak, aby tato úprava byla co nejpřesnější a občané i rozhodující orgány zaznamenali jasnou linii mezi právem a bezprávím a tím získali přesnou orientaci, kde je právo a kde už začíná bezpráví. Nejzávažnější a nejfrekventovanější, tudíž i prakticky nejvýznamnější z těchto okolností, je nutná obrana.

Problematiku práva nutné obrany považují v současné době, kdy roste kriminalita a pachatelé trestné činnosti jsou směrem ke svým obětem stále agresivnější, za velmi důležitou. Domnívám se, že všichni občané by se měli seznámit se základními otázkami jejich ochrany proti pachatelům zejména násilné, majetkové a sexuální trestné činnosti. Vždyť nutná obrana se může kdykoliv stát vysoce aktuální pro každého z nás. Domnívám se, že základní znalosti institutu nutné obrany jsou apriori žádoucí u občanů, jichž se nutná obrana nejvíce dotýká a současně i u státních orgánů, jimž se svěruje rozhodovací pravomoc.

Dle mého názoru je důležité, aby se každý z nás zamyslel nad otázkou, jak se může bránit. Jak výše uvedeno, absolutní bezpečnost občanů, jejich základních práv a svobod plně nezajistí žádný, ani ten nejdemokratičtější stát na světě. Z toho důvodu dává svým občanům právo svépomoci, garantuje jim tedy možnost obrany. Meze této obrany však reguluje zákonnými předpisy, mezi něž patří zejména trestní zákon, ale i občanský zákoník a přestupkový zákon.

V souladu se zvoleným tématem bych se chtěla nejprve věnovat historii pojmu nutné obrany, jejím atributům, kterými je podstata tohoto pojmu obsažena a zakotvena v právním řádu České republiky a jejím současným problémům. Stranou nezůstanou, v kontextu tohoto institutu, ani základy trestní odpovědnosti. Dalším ohniskem mého zájmu budou otázky týkající se rekodifikace okolností vylučujících protiprávnost, zvláště nutné obrany a to zejména po stránce vzájemného srovnání stávající právní úpravy a osnovy nového trestního zákoníku z roku 2006. Zároveň budou posouzeny rozdílnosti tohoto institutu v současné a zákonodárci zamýšlené, i když pro tuto chvíli zamítnuté právní úpravy, vymezení a promítnutí do ostatních právních odvětví. Posledním tématem bude srovnání platné právní úpravy okolností vylučujících protiprávnost v České republice s právní úpravou tohoto institutu na Slovensku. V této souvislosti provedu i komparaci slovenské právní úpravy okolností vylučujících protiprávnost s osnovou návrhu nového trestního zákona z roku 2006.

Znalost tohoto institutu, jak jsem již nastínila shora, je velmi důležitá pro všechny občany této společnosti. Ve své práci chci popsat a vyložit tento institut, zejména v souvislosti s nezbytnou rekodifikací trestního zákona, změnami a odlišnostmi této právní úpravy a osnovy nového trestního zákona z roku 2006. Tím chci svou práci odlišit od předchozích publikací a článků a učinit ji tak zajímavou a přínosnou pro současnost.